

Розділ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ

УДК 339.137.2(477)

Гончарук Т.І., к.е.н., доцент, Українська академія банківської справи

АНТИМОНОПОЛЬНА СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР СТВОРЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

Автор аналізує точки зору науковців стосовно ролі конкурентного механізму у максимальному забезпеченні потреб суспільства і зазначає, що спільними заходами, які використовуються як в змішаній, так і в перехідній економічній системі, є: по-перше, заходи в рамках демонополізації економіки; по-друге, заходи в рамках антимонопольного регулювання, по-третє, заходи в рамках застосування антимонопольного законодавства.

Ключові слова: антимонопольна політика, демонополізація, конкурентне середовище, антимонопольне законодавство.

Антимонопольна політика є однією з найстаріших і найбільш важливих форм державного контролю за бізнесом. Вона забороняє антиконкурентну поведінку, запобігає створенню монополістичних структур, є основним засобом обмеження зловживань ринковою силою великими фірмами. Основними цілями антимонопольної політики є: а) заборона антиконкурентної діяльності (угоди про фіксацію цін або розподіл територій, цінової дискримінації, а також "зв'язуючих" угод); б) поділ монополістичних структур. У сучасній юридичній теорії такими структурами є такі, що володіють надлишковою ринковою силою (більшою часткою ринку), а також здійснюють протиконкурентні дії.

Окрім обмеження поведінки існуючих фірм, антимонопольне законодавство попереджає виникнення утворень, які можуть понизити рівень конкуренції. Занепокоєння сьогодні викликають, в основному, горизонтальні утворення (між фірмами однієї галузі), а до вертикальних утворень і конгломератів ставлення більш спокійне.

Об'єктивні передумови започаткування антимонопольного регулювання економіки з боку держави були сформовані ще у XVII ст. після проведення буржуазних революцій у країнах Європи та переходу

від феодального до капіталістичного способу виробництва. У деяких європейських країнах існували закони, які засуджували прояви монополії, що пригнічували конкуренцію. Але офіційно вони закріпилися лише наприкінці XIX ст. у США у формі антитрестівського законодавства, згодом розповсюдженого майже у всіх розвинутих країнах світу.

Поштовхом до введення регулюючих заходів у Сполучених Штатах стала монополізація ринку (майже 90 %) такими компаніями як Rockfellow's Standard Oil та Tobacco Company.

Основні правові акти, прийняті в рамках антитрестівського законодавства США, містять:

- 1) антитрестівський Закон Шермана (1890 р.) – забороняє усілякі об'єднання та змови з метою монополізації ринку та обмеження торгівлі;
- 2) Закон Клейтона (1914 р.), згодом доповнений Законом Робінсона-Патмана по боротьбі з дискримінацією цін (1936 р.) та Законом Селлера проти злиття компаній (1950 р.). Вони регулюють наступні сфери ділової практики: дискримінацію цін; злиття компаній; примусові та зв'язуючі угоди; переплетіння директоратів;

3) Закон “Про Федеральну торгову комісію” (1914 р.) – забороняє застосування недобросовісних або нечесних методів конкуренції.

Окрім федеральних законів кожен штат має ще й свої окремі антитрестівські правові акти. Головними органами, які впроваджують антимонопольну політику США у життя, є Антитрестівський Підрозділ Міністерства Юстиції та Федеральна торгова Комісія.

За свою більш ніж вікову історію антитрестівське законодавство як посилювалось, так і слабшало. І саме про доцільність цих заходів економісти і ведуть полеміку.

Головним критерієм втручання держави у ринкове середовище є максимальне задоволення потреб суспільства. Така точка зору свідчить, що лише конкурентний механізм та застосування жорстких заходів антимонопольної політики може їх забезпечити. Винятком є так звані “провали” ринку, що виявляються у формі:

- природних монополій, які діють більш ефективно в умовах домінування на ринку якогось одного підприємства, що дозволяє мінімізувати сумарні виробничі затрати;
- монопольних утворень, створення яких обумовлене необхідністю захисту національних інтересів та існуванням таких особливостей виробництва, що роблять неможливими спонтанні виникнення та самовідтворення конкурентної структури господарства (“суспільні блага”).

Інша точка зору акцентує увагу на неспроможності чисто конкурентного механізму забезпечити максимальне задоволення потреб суспільства та достатній рівень інвестиційного та інноваційного потенціалу економіки окремої країни. Так, прибічники теорії конкурентних переваг вважають, що домашні фірми будуть більш ефективними, якщо вони об’єднаються в один або декілька великих національних конкурентів. Це дозволить їм:

- бути більш конкурентоспроможними на світовому ринку (перерозподіл сфер впливу транснаціональними компаніями);
- значно економити на невиробничих витратах та посилювати ефективність управління компанією.

Опоненти цієї теорії стверджують, що злиття компаній не призводить до підвищення економічної ефективності виробництва, уповільнюючи темпи економічного зростання країни, а кошти, що “недоінвестуються” у подальше виробництво, йдуть на покриття премій за придбані частки в компаніях.

Дослідження, проведені у восьми країнах (США, Японія, Німеччина, Великобританія, Корея, Італія, Швеція та Швейцарія) свідчать, що саме активна конкуренція на внутрішньому ринку асоціюється з міжнародним успіхом. Емпіричні спостереження розвинутих економік свідчать, що найбільш доцільною формою організації ринку є модель 12 ± 1 компаній в основних галузях економіки.

Повернемося до Сполучених Штатів. Тут можна виділити декілька етапів у застосуванні антитрестівського законодавства:

1. Початок ХХ століття – створення інституціональної та правової бази; жорстка політика по стримуванню монопольної діяльності, зменшення та поділ монополістичних утворень.

2. 1933-1936 роки – внаслідок Великої депресії Адміністрація Національного Порятунку (NRA) послабила дії антитрестівського законодавства. Новий закон скасував “надлишкову” внутрішню конкуренцію та сформував сотні національних картелів у різних галузях економіки. Це призвело до ще більшого занепаду економіки, підвищення цін та зниження виробничої ефективності.

3. 1940-1950-ті роки – посилення антитрестівських законів, перш за все, у сфері злиття компаній та дискримінації цін.

4. З 1960-х років – послаблення конкуренції, дерегуляція та перехід до олігополістичної форми ринку (автомобільна, авіаційна, електронна, машинобудівна промисловість).

З середини 1970-х років – перехід від суто антимонопольних до соціально-економічних дій, застосування конкурентного ліцензування як багатоцільового інструмента для вирішення не лише проблем конкуренції, а й питань екології, охорони праці, безпеки товарів масового вжитку.

Головним завданням американського уряду сьогодні є досягнення компромісу між забезпеченням економічної ефективності та соціальної справедливості.

Як вважають науковці, масові злиття компаній, незважаючи на значне посилення конкуренції, дають змогу американській економіці займати передові позиції у світі завдяки:

- утворенню принципово нових компаній;
- акціонуванню більшості компаній у пріоритетних галузях, що регулюються державою.

Другим після США центром світової економіки є Японія. Незважаючи на монополізацію та протекціонізм з боку держави деяких галузей економіки (будівництво, сільське господарство, торгівля), в країні існує велика внутрішня конкуренція. Це є одним із провідних чинників, що зумовлює високу конкурентоспроможність японських товарів на міжнародному ринку (автомобілі, комп’ютери, телекомунікації). Але нагальною проблемою сучасної японської економіки є зниження продуктивності праці саме в тих галузях, які підтримуються державою.

Феномен південнокорейського економічного буму багато в чому завдячує наявності в основних її галузях не менше п’яти конкуруючих між собою виробників. Жорстке антитрестівське законодавство, поєднане з роздержавленням, дозволило Південній Кореї в рекордно короткий термін досягти рівня найбільш розвинутих країн світу.

Концепція конкурентних переваг, яка полягає в економії від масштабу в монополізованих галузях, виявила свої недоліки і на прикладі невеликих країн. Так, у Швеції антитрестівські закони застосовуються лише для внутрішнього ринку. Компанії, які працюють на міжнародній арені, звільняються від їх обмежень.

Останнім часом у країнах Європейського Співтовариства все більше виявляється тенденція до уніфікації законодавств країн-членів. Одним з пріоритетних напрямків цього процесу є посилення антитрестівського законодавства.

У рамках проведення ринкових реформ в Україні (з перспективою входження в європейську спільноту) антимонопольне регулювання економіки набуває особливого значення. Здобувши у 1991 році незалежність, українська економіка отримала у спадок плановий механізм її функціонування. Наслідком його дії стало існування таких видів монополізму:

- природні монополії (транспортування нафти та газу трубопроводами, передача та розподілення електроенергії, залізничний транспорт, зв'язок, водо- та тепlopостачання, водовідведення). Державне регулювання цієї сфери зводиться до відокремлення ринків дійсно природних монополій від тих, що межують з ними; впровадження принципово нових технологій, спроможних задовольнити ті ж потреби, які функціонують у конкурентному середовищі;
- монополізація значної кількості ринків зумовлена певними економічними причинами, пов'язаними з природними бар'єрами вступу до ринку та структурними диспропорціями у економіці України (зокрема, в машинобудуванні, металообробці, медицині). Реальний засіб демонополізації таких ринків – відкрити їх для продукції іноземного походження, враховуючи можливі негативні наслідки для вітчизняного виробника;
- штучна монополізація, створена з метою більшої зручності в управлінні (автомобільний транспорт, будівництво, об'єднання АПК). Ці підприємства підлягають жорсткій демонополізації, поділу на менші самостійні суб'єкти господарювання та створенню конкурентного механізму в галузях.

Специфіка перехідної моделі української економіки полягає у проведенні заходів щодо демонополізації економіки одночасно з приватизацією державних підприємств-монополістів, структурною перебудовою економіки та конверсією підприємств військово-промислового комплексу.

Основна відмінність впровадження антитрестівських законів в Україні полягає в особливостях природи об'єктів регулювання, а саме державному, а не приватному походженні монополій.

Спільними заходами, які використовуються як в змішаній, так і в перехідній економічній системі, є:

1. В рамках демонополізації економіки:
  - усунення штучно створених бар'єрів для вступу господарюючих суб'єктів на монополізовані ринки та стимулювання входу на ці ринки нових господарюючих суб'єктів;
  - децентралізація та поділ монопольних утворень.
2. В рамках антимонопольного регулювання, якому підлягають природні монополії та монопольні утворення, що діють на ринках, де розвиток конкуренції істотно гальмується об'єктивними причинами (необхідність захисту національних інте-

ресів країни, нерозвинутість ринкової інфраструктури тощо):

- встановлення цін і тарифів (відпускних цін на продукцію підприємства-виробника, граничних рівнів цін, торговельних надбавок та постачальницько-збутових націнок), граничних нормативів рентабельності;
- декларування зміни цін;
- встановлення стандартів і показників якості для товарів і послуг;
- регулювання обсягів ринку (виробництва);
- встановлення державного замовлення та державного контракту;
- розподіл ринків (визначення споживачів, постачальників тощо);
- тарифне регулювання імпорту та експорту товарів.

3. В рамках застосування антимонопольного законодавства:

- контроль за злиттям;
- обмеження та припинення монопольної діяльності та недобросовісної конкуренції;
- встановлення контролю за діями органів державної виконавчої влади, органів місцевого і регіонального самоврядування, спрямованими на створення бар'єрів вступу на ринки.

Інструментарій, який застосовується у антимонопольному регулюванні, містить:

- законодавчо-нормативний та судовий механізм;
- визначення умов доступу приватного капіталу у регульовану галузь, ліцензування;
- механізм ціноутворення.

Правове забезпечення державної конкурентної політики в Україні гарантується Конституцією України, а також законами України: "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності", "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про Антимонопольний комітет України", Указом Президента України "Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері природних монополій", Постановою Верховної Ради України "Про Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції" та іншими законодавчими та нормативними актами.

Зараз в Україні створено ряд адміністративних структур, що регламентують діяльність підприємств в основних галузях нашої економіки. Прикладом може бути Національна комісія регулювання енергетики, Державний комітет України по монополії на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів (держспецмонополія) та інші. Але життя показує, що їх діяльність не сприяє розвитку цих галузей, і навіть підтримує неефективність їх функціонування. Вони створені в інтересах певних олігархічних груп і не відповідають загальним потребам суспільства.

У зв'язку з цим необхідне подальше удосконалення антимонопольного законодавства, зменшення адміністративних інструментів впливу на виробництво шляхом скорочення штучно створених контролюю-

Останнім часом у країнах Європейського Співтовариства все більше виявляється тенденція до уніфікації законодавств країн-членів. Одним з пріоритетних напрямків цього процесу є посилення антитрестівського законодавства.

У рамках проведення ринкових реформ в Україні (з перспективою входження в європейську спільноту) антимонопольне регулювання економіки набуває особливого значення. Здобувши у 1991 році незалежність, українська економіка отримала у спадок плановий механізм її функціонування. Наслідком його дії стало існування таких видів монополізму:

- природні монополії (транспортування нафти та газу трубопроводами, передача та розподілення електроенергії, залізничний транспорт, зв'язок, водо- та тепlopостачання, водовідведення). Державне регулювання цієї сфери зводиться до відокремлення ринків дійсно природних монополій від тих, що межують з ними; впровадження принципово нових технологій, спроможних задовольнити ті ж потреби, які функціонують у конкурентному середовищі;
- монополізація значної кількості ринків зумовлена певними економічними причинами, пов'язаними з природними бар'єрами вступу до ринку та структурними диспропорціями у економіці України (зокрема, в машинобудуванні, металообробці, медицині). Реальний засіб демонополізації таких ринків – відкрити їх для продукції іноземного походження, враховуючи можливі негативні наслідки для вітчизняного виробника;
- штучна монополізація, створена з метою більшої зручності в управлінні (автомобільний транспорт, будівництво, об'єднання АПК). Ці підприємства підлягають жорсткій демонополізації, поділу на менші самостійні суб'єкти господарювання та створенню конкурентного механізму в галузях.

Специфіка перехідної моделі української економіки полягає у проведенні заходів щодо демонополізації економіки одночасно з приватизацією державних підприємств-монополістів, структурною перебудовою економіки та конверсією підприємств військово-промислового комплексу.

Основна відмінність впровадження антитрестівських законів в Україні полягає в особливостях природи об'єктів регулювання, а саме державному, а не приватному походженні монополій.

Спільними заходами, які використовуються як в змішаній, так і в перехідній економічній системі, є:

1. В рамках демонополізації економіки:
  - усунення штучно створених бар'єрів для вступу господарюючих суб'єктів на монополізовані ринки та стимулювання входу на ці ринки нових господарюючих суб'єктів;
  - децентралізація та поділ монопольних утворень.
2. В рамках антимонопольного регулювання, якому підлягають природні монополії та монопольні утворення, що діють на ринках, де розвиток конкуренції істотно гальмується об'єктивними причинами (необхідність захисту національних інте-

ресів країни, нерозвинутість ринкової інфраструктури тощо):

- встановлення цін і тарифів (відпускних цін на продукцію підприємства-виробника, граничних рівнів цін, торговельних надбавок та постачальницько-збутових націнок), граничних нормативів рентабельності;
- декларування зміни цін;
- встановлення стандартів і показників якості для товарів і послуг;
- регулювання обсягів ринку (виробництва);
- встановлення державного замовлення та державного контракту;
- розподіл ринків (визначення споживачів, постачальників тощо);
- тарифне регулювання імпорту та експорту товарів.

3. В рамках застосування антимонопольного законодавства:

- контроль за злиттям;
- обмеження та припинення монопольної діяльності та недобросовісної конкуренції;
- встановлення контролю за діями органів державної виконавчої влади, органів місцевого і регіонального самоврядування, спрямованими на створення бар'єрів вступу на ринки.

Інструментарій, який застосовується у антимонопольному регулюванні, містить:

- законодавчо-нормативний та судовий механізм;
- визначення умов доступу приватного капіталу у регульовану галузь, ліцензування;
- механізм ціноутворення.

Правове забезпечення державної конкурентної політики в Україні гарантується Конституцією України, а також законами України: "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності", "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про Антимонопольний комітет України", Указом Президента України "Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері природних монополій", Постановою Верховної Ради України "Про Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції" та іншими законодавчими та нормативними актами.

Зараз в Україні створено ряд адміністративних структур, що регламентують діяльність підприємств в основних галузях нашої економіки. Прикладом може бути Національна комісія регулювання енергетики, Державний комітет України по монополії на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів (держспецмонополія) та інші. Але життя показує, що їх діяльність не сприяє розвитку цих галузей, і навіть підтримує неефективність їх функціонування. Вони створені в інтересах певних олігархічних груп і не відповідають загальним потребам суспільства.

У зв'язку з цим необхідне подальше удосконалення антимонопольного законодавства, зменшення адміністративних інструментів впливу на виробництво шляхом скорочення штучно створених контролюю-

чих і регулюючих органів. Держава повинна створити умови для запуску механізму ринкової конкуренції, оскільки лише в цьому випадку ринок виконуватиме свої функції на рівні мікроекономіки – стимулюватиме виробництво продукції, яка користувалася б попи-

том, раціональне використання ресурсів і зниження витрат виробництва, впровадження нової техніки і новітніх технологій, і, нарешті, підвищення ефективності суспільного виробництва.

Список літератури

1. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Микроэкономика / Пер. с англ. под ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. – СПб., 1994. – С. 367-381.
2. Завада О., Малах В. Антимонопольному комітету 5 років // Економіка, фінанси, право. – 1998. – № 11. – С. 2-6.
3. Кирюшкина Г., Михайлов А. Антимонопольное законодательство – элемент госрегулирования процессов экономической концентрации // РЭЖ – 1998. – № 11-12. – С. 42-47.
4. Качалин В. Регулирование: два направления антимонопольной стратегии в США // МЭ и МО. – 1997. – № 6. – С. 5-19.
5. Charles E. Mueller. Antitrust in the Clinton Administration: Beware the National Champion Theory // Antitrust Law & Economics Review. – 1997.

Summary

Author analyses a scientific points of view as to role concrete the mechanism in maximum ensuring of needs the society and confirms , that a social measure which using as in mixed, also in carried over an economical system, at first it is measure in limits of a demonopolization economy, the second it is measure in limits an antimonopoly of regulation, in which relates to a natural monopoly and monopoly creation, it is acting on the market, where development the competition suspend of objective causes hold up it's necessity the protection of national interest country, undeveloped the market infrastructure and other, in the third measure in limits is applications the antimonopoly legislation.